

PETER
MORVAY

STREDO EURÓPAN

VÝBER
Z TEXTOV

KNIŽNÁ
EDÍCIA
DENNÍKA

Peter Morvay
Stredoeurópan

PETER MORVAY

STREDOEURÓPAN

VÝBER Z TEXTOV

Obsah

Za Petrom Morvayom.....	9
Pre Česko o Maďarsku.....	11
Pre Maďarsko o Slovensku.....	33
Pre Slovensko o strednej Európe.....	63
Rozhovory.....	151
Posledný text Petra Morvaya.....	178

Autor: © Peter Morvay, 1999 – 2020

Vydal: © N Press, s. r. o., v roku 2021 ako svoju tridsiatu šiestu publikáciu

Vydanie prvé

ISBN 978-80-99925-96-1

Za Petrom Morvayom

Zoznámili sme sa na dialku. Žil vtedy v Szegede a písal pre české noviny a časopisy o Maďarsku.

Prvý jeho text som čítal v Respekte. Veľmi sa mi páčilo, ako o Maďarsku hovorí, a oslovil som ho. Dohodli sme sa, že pre nás začne písať. Mohlo to byť v roku 2001.

Pred rokom Peter Morvay zomrel. Jeho texty, tie, ktoré som tak rád čítal a vlastne nás zoznámili, však zostávajú a má zmysel ich čítať aj s odstupom času. Zaznamenal v nich divokú minulosť aj prítomnosť strednej Európy. Mal dar vidieť a rozumieť susedom. A keďže žil v troch krajinách, videl a chápal susedov na tri spôsoby.

Peter bol typický Stredoeurópan. Narodil sa na južnom Slovensku, študoval na vysokej škole v Prahe, kde ho zastihla revolúcia. Bolo samozrejmé, že sa stal jej súčasťou. Pracoval pre ministerstvo zahraničných vecí a bol odborníkom na Maďarsko. V Prahe zostal aj po rozdelení republiky. Potom sa presťahoval do maďarského Szegedu.

Celý čas písal o Maďarsku, ale aj o Česku a Slovensku. Bol nepochybne jednou z najväčších autorít na tieto témy v celom regióne.

V roku 2003 sme za sebou už mali niekoľko článkov, ktoré pre nás, vtedy ešte do SME, napísal. Skúšal som si od neho niečo objednať. Mal som tému a potreboval som ju na druhý deň. Peter text poslal o deň neskôr, bol raz taký dlhý a nakoniec sa ukázalo, že aj na inú tému. Zakaždým to však bolo fantastické čítanie, a hoci mal tendenciu písať stredoeurópskou gramatikou, obsah bol silný a zrozumiteľný.

Jedného dňa mi zavolať on. Oznamil mi, že sa sťahuje na Slovensko. Chcel byť bližšie k rodičom.

Dohodli sme sa, že nastúpi do redakcie. Upozorňoval ma, že to bude iba dočasné a tiež, že nie je zvyknutý na tempo denníka a sedenie v redakcii. Vydržal viac ako 15 rokov. I keď nikto mi dodnes nedal toľko výpovedí ako on.

Keď sme zakladali Denník N, Peter neváhal ani chvíľu. Nerozmýšľal nad istotami a rizikami nášho razantného kroku. Bolo preňho samozrejmé, že chce písať naozaj slobodne.

Prechádzal sa po redakcii. Aj niekoľkokrát za deň sa prišiel opýtať, čo píšeme a čo by on mohol komentovať. Vždy mal ruku vo vrecku a štrngal kľúčmi alebo drobnými mincami. Podľa toho som vedel, že ide, nemusel som ani zdvihnúť hlavu od počítača.

Nosil vestu, takú, čo by mohla byť rybárska, ale aj novinárska, a v lepšie dni, keď sme sedeli v krčme či kaviarni, si zapálil fajku alebo cigarku. Stále mi sľuboval reportáž z fabriky na výrobu maďarskej salámy a referoval, na aký hrad a výstavu sa boli pozrieť so synom Tomášom.

Bol tvrdohlavý a zásadový spôsobom, aký sa len tak nevidí. Bol najprísnejším kritikom našich chýb a omylov. Trval na tom, že ak chceme my kritizovať iných, musíme byť prísni na seba.

Jeho tri životy – ten na Slovensku, ten v Česku a ten v Maďarsku – mu dávali nadhľad a odstup. Presviedčal nás, že by sme mali uvoľniť jazyk. Že v Maďarsku je oveľa uvoľnenejšia diskusia, že v novinách je viac obraznosti, humoru, ale aj príkrosti.

Bol našou bránou do sveta našich Maďarov. Rozumel im a nielen preto, že hovorili spoločným jazykom. Rozumel im až tak, že mu to mnohí nevedeli odpustiť.

Jeho vlastní Maďari sa opakovane cítili urazene. Nevedeli pochopiť, ako môže odhaľovať tajomstvá skryté za bariérou jazyka. Mali pocit, že by mal byť s nimi. On však vysvetľoval, že nemôže súhlasiť s klamstvami, podvodmi či trikmi. Že pravda je v tomto viac ako prináležitosť k menšine, ktorá naozaj zažíva ústrky a ľahostajnosť.

Bol nešťastný, že Maďari na Slovensku žijú uzavretí vo svojej komunite, a preto si odpúšťajú hriechy, ktoré by Slovákom neodpustili. Nechápal, ako sa môžu uzatvárať a oberať sa tak o možnosť vykročiť mimo svojej zóny.

Presne tak to urobil on. Hrdý a odvážny Stredoeurópan.

Matúš Kostolný,
šéfredaktor Denníka N

Pre Česko o Maďarsku

9. 8. 1999 Respekt

Robin Hood transformácie

Pred mesiacom využil najznámejší lupič Maďarska nepozornosť strážcov a počas svojej pravidelnej prechádzky po väzenskom dvore utiekol. Svižne preliezol štvormetrový múr, dostal sa do jednej z kancelárií, tam zviazal predlžovačky a telefónne káble a cez nezamrežované okno väznicu opustil. Polícii trvalo pol dňa, kým uzavrela všetky výjazdy z hlavného mesta. Odvtedy po utečencovi neúspešne pátra. Nejde tu iba o príbeh lupiča. Celý prípad poukazuje aj na to, ako sa môžu pozerať na svojich Robinov Hoodov občania postkomunistickej Európy.

Ked' zlyhá part'ák

Dnes tridsaťdvaročný Attila Ambrus začínal ako brankár jedného z mála maďarských profesionálnych hokejových tímov. Počuli ste niekedy o maďarskom hokeji? Veľmi to asi nevynášalo.

Ambrus, túžiaci po živote na vysokej nohe, hľadal možnosť, ako si privyrobiť. V januári 1993 začal s pištoľou v ruke prepadať bankové pobočky, poštové úrady a cestovky v Budapešti. Postupne navštívil 27 miest a nazhromaždil lup v hodnote 142 miliónov forintov (približne 22 miliónov korún).

Väčšinu akcií absolvoval sám, ale pred časom podľahol prehováraniu svojho mladšieho kolegu-hokejistu Gábora Orbána a pribral ho. Nemal to veru robiť. Posledné prepadnutie sa uskutočnilo tento rok 15. januára a veľmi sa nevydarilo. Ambrus vraj bol postupom času pri akciách čoraz hrubší a na zastrašenie občas vystrelil do vzduchu z pištole. Jeden taký výstrel počul majiteľ susedného obchodu a zavolať políciu. Ambrus s korisťou 18 miliónov forintov stačil zmiznúť, ale Orbána polícia chytila.

Ako sa Ambrus neskôr v jednom rozhovore postažoval, dolapený člen dvojice mal podľa dohody pre podobné prípady odolávať výsluchu aspoň tri hodiny, kým prezradí totožnosť svojho partáka. Ten druhý by tak získal čas potrebný na opustenie Maďarska. Ambrus sa aj po neúspechu urýchlene vydal k rumunským hraniciam. Sám pochádzal z maďarskej menšiny v Rumunsku a niekde v divokých sedmohradských horách chcel prečkať čas, kým po ňom bude najväčšia zhánka.

Orbán však po zatknutí všetko okamžite vyklopil. Ambrus navyše nedokázal odísť bez svojho psa, pre ktorého sa vrátil domov, cestou ešte natankoval a kúpil si fľašu škótskej. Správu o jeho úteku dostali colníci na hraničnom priechode štvrt hodiny predtým, než k nim Ambrus dorazil. Našli u neho štyri pištole.

Ambrus je – podľa opisu jeho advokáta – veľmi inteligentný človek, zároveň typický vlk samotár. Všetkým akciám predchádzalo starostlivé plánovanie, obhliadka terénu a únikových ciest. Pri práci sa vraj väčšinou správal zdvorilo, raz dokonca prišiel s kyticou (Ambrus sám priznal, že sa v nej dobre ukrýva zbraň), do inej banky, naopak, dorazil v maske policajného dôstojníka, ktorý ho hľadal.

V Maďarsku je Ambrus známy ako „lupič s whisky“ či „whiskár“. Pred každou akciou si totiž niekde blízko vytypovaného miesta dal panáka svojho obľúbeného nápoja. Lupičovu inteligenciu dosvedčuje aj jeho schopnosť komunikovať s médiami a vytvárať svoj imidž. Obraz zbojníka – gentlemana, svetáka, ktorý získané peniaze okamžite rozhádzal, šikovného a tvrdého chlapíka, ktorý vodil nepopulárnu a hlúpu políciu dlho za nos. Športovca zvyknutého na fair-play, ktorý doplatil na zradu kamaráta a na lásku k nemej tvári. Aj jeho útek je okrem lásky k slobode výsledkom toho, že sa k nemu policajti nesprávali fér. Ambrus po zadržaní všetko priznal, znechutilo ho však vraj, že ho okrem lúpeží chceli obviniť aj z pokusu o vraždu. Tiež údajne nedostal slúbenú celu s lepším osvetlením, kde sa chcel učiť cudzie jazyky a písať pamäti.

To už však hovorí advokát, Ambrus sa totiž od svojho úteku nikomu nezval. Svojho advokáta však ešte pred útekom poveril tým, aby nechal jeho meno a príbeh patentovať a aby z toho vytrieskal, čo sa dá.

Zatial to vyzerá slubne. Krátko po úteku sa okrem iných ozval americký mediálny koncern DIS International, že sa mu story nepolapiteľného zbojníka páči, a už sa pracuje na texte zmluvy, ktorou by Američania získali práva na filmovú verziu. Rokuje sa aj o románe, dokumente či mydlovej opere alebo seriáli na túto tému. Vyrábajú sa už tričká s whiskárom. Z takto získaných peňazí sa budú podľa advokáta uhrádzať škody, ktoré Ambrus spôsobil. Zvyšok sa mu niekam pošle, až sa ozve, alebo na neho v prípade polapenia počká, kým sa vráti z väzenia.

Aj banky si nakradli

Najzaujímavejšia na celom príbehu je však reakcia verejnosti. Pre väčšinu Maďarov je dnes Ambrus kladným hrdinom, ktorý – aj keď nerozdával chudobným – aspoň bral bohatým. Podľa ankety najsledovanejšej maďarskej komerčnej televízie TV2 až 72 percent z 20-tisíc telefonujúcich dúfa, že ho polícia nedopadne. Takúto podporu potvrdili aj iné prieskumy.

Tým sa z prípadu, ktorý dovtedy inšpiroval najviac humoristov, stal objekt vedeckého a politického záujmu. Jednou z príčin tejto náklonnosti by mohla byť tradičná maďarská sympatia k zbojníkom, beťárom, ktorých bolo v minulom storočí v Uhorsku požehnané a ktorí majú vo všeobecnom povedomí svoje pevné miesto. Vysvetlenie však poskytuje skôr jeden z účastníkov internetovej diskusie o whiskárovi: Ambrus vraj okrádal len banky, a tie si svoje peniaze tiež nakradli, prostým ľuďom teda whiskár nijako neublížil; prostým ľuďom ubližujú skôr politici a lupiči v oblekoch, bankári a podobní podvodníci.

Faktom zostáva, že 142 miliónov forintov, ktoré Ambrus nahromadil, je oproti niektorým tunelom či sporným privatizáciám bagatel. Na whiskára pritom zákon stačí, na tunelárov

väčšinou nie. Sympatie k Ambrusovi dost' výrazne vyjadrujú postkomunistickú a transformačnú frustráciu. Nieкто sa za nás, ktorí do toho všetkého rovnako nemáme čo hovoriť a sme pasívnymi obeťami všetkých zmien a dejov, aspoň pomstí, a robí to navyše zábavne. Whiskár stelesňuje akúsi revolučnú spravodlivosť, trestá zlodejov, ktorí nás okradli. Je to správny chlap a navyše náš chlapec, ktorý sa vypracoval bez cudzej pomoci. Ľudia mu preto skôr fandiä a podľa vlastných slov by pomohli radšej jemu než polícii, ktorá ho, naopak, už pre záchranu vlastnej prestíže urputne hľadá. Že whiskár lúpil a vyhrážal sa pištoľou, že v poslednom čase už strácal nervy a mohol sa stať naozaj nebezpečným a že peniaze uložené v bankách sú predsa len aspoň trochu aj naše peniaze, je vedľajšie. Whiskár je náš, je to moderný Robin Hood, nový Sándor Rózsa. Nabudúce bude možno aj rozdávať.

21. 2. 2000 Respekt

Na mŕtvej rieke

Na rozdiel od medzinárodnejšieho Dunaja považujú Maďari za svoju naozaj národnú riekku Tisu. Preteká oblasťami, ktoré platia za najtypickejšie, mŕňa Tokajské podhorie a pretína juhomaďarskú step vrátane legendárnych pŕst Hortobágy a Bugac, kde sa pasú stáda rohatého dobytkka a koní strážené pastiermi v širokých klobúkoch. Podľa národnej mytológie je práve tu to pravé romantické Maďarsko, krajiny Kurucov búriacich sa proti Habsburgovcom a zbojníkov konciacich väčšinou v segedínskej väznici na dolnom toku rieky.

Klukatiaci sa tok charakterizujú čarovné zákutia, mŕtve ramená a prilahlé močiare s najvýznamnejšími maďarskými národnými parkami či vtáčimi rezerváciami. Aj vďaka značným investíciám do cestovného ruchu tu bol raj turistov a rybárov, stály motív turistických reklám na Maďarsko.

„Szamos aj Tisa sú dnes mŕtve rieky, život sa z nich vytratil,“ opisuje aktuálny stav hydrobiológ Elemér Szalma zo segedínskej univerzity. Prudkú zmenu spôsobilo asi stotisíc kubíkov odpadovej vody s vysokou koncentráciou kyaniidu a ťažkých kovov, ktorá 30. januára vytekla zo záchytnej nádrže spoločnej rumunsko-austrálskej firmy Aurul z mesta Baia Mare v Rumunsku. Firma Aurul luhovala pomocou kyaniidu zlato z hlušiny, ktorá tu zostala na mieste bývalej zlatej bane. Jed sa potom preliadol do rumunsko-maďarskej hraničnej riečky Szamos, jedného z prítokov Tisy. Asi päťdesiatkilometrová vlna jedu vstúpila na maďarské územie začiatkom februára a opustila ho smerom do juhoslovanskej Vojvodiny a ďalej do Dunaja cez víkend 12. – 13. februára.

Chudobné sezóny

Počas svojho putovania jed zničil v postihnutých tokoch drvivú väčšinu života až na úroveň mikroorganizmov. Pri vstupe na maďarské územie presahovala koncentrácia kyanidu 30 miligramov na liter vody. Po zriedení rôznymi prítokmi Tisy sa táto hodnota v blízkosti Segedína znížila na 2 miligramy. Na porovnanie: povoleným limitom je 0,1 miligramu a už koncentrácia 0,2 miligramu je smrteľná pre ryby. Obeťou kyanidu sa tak podľa odhadov stalo aspoň 80 percent rýb v Tise a navyše drvivá väčšina menších živočíchov, ako sú raky, mušle a vodný hmyz.

Kyanid obsiahnutý v rybách už stačil na opačnom konci potravinového reťazca zabíjať vydry a vtáky živiace sa rybami (medzi nimi aj vzácne orly morské, ktorých pri Tise doteraz žilo spolu 20 jedincov). Dokonca boli nájdené mŕtve srnky, ktoré sa prišli vody iba napiť.

Presné škody však budú známe až po týždňoch alebo mesiacoch. Otázkou napríklad zostáva, koľko jedu sa usadilo v bahne rieky. Do polovice minulého týždňa len z maďarského úseku Tisy odstránili niekoľko stoviek ton mŕtvych rýb. Regenerácia rieky podľa odborníkov potrvá najmenej desať rokov.

Povodie Tisy patrí medzi najchudobnejšie oblasti Maďarska, vykazuje vysokú nezamestnanosť a navyše bolo dva roky po sebe postihnuté povodňami. Ekologická katastrofa tu preto znamená aj sociálnu pohromu. V povodí Tisy žije 200 rodín živiacich sa rybárčením. Ale chudobné roky čakajú aj na ďalšie rodiny existenčne závislé od turistiky. Ide o tisíce majiteľov malých penziónov, rybacích reštaurácií, bufetov, požičovní lodiek či predajní rybárskych potrieb. V oblasti už teraz rýchlo klesajú ceny nehnuteľností.

Pre maďarskú turistiku znamená kyanid v Tise podobnú ranu, akou bola vlani vojna v Kosove. Aj preto v okolí rieky panuje smútok, úžas, že k tomu vôbec mohlo dôjsť, a hnev na tých, čo to spôsobili. Kyanid v Tise je hodnotený ako najväčšia ekologická katastrofa v strednej a východnej Európe po Černo-

byli. Zatiaľ to popierajú len oficiálne miesta v Rumunsku: tie hovoria o prehánaní následkov. Dôvod je naporúdzi. Rumunská republika pravdepodobne zanedbala dohľad nad činnosťou firmy Aurul. Januárový únik kyanidu nebol podľa ľudí z Baia Mare prvým prípadom, ale predchádzajúce sa vraj aj pomocou úplatkov podarilo ututlať. Pre krajinu smerujúcu do Európskej únie, ktorá je tradične citlivá na ekologické otázky, to nie je dobrá vizitka. Nehovoriac o odškodnení, ktoré bude Maďarsko od Bukurešti vymáhať. Rumunsko preto celú vinu zvaľuje na austrálsku spoločnosť Esmeralda, spoluvlastníka firmy Aurul. Korunu všetkému nasadil riaditeľ Esmeraldy: Maďari si vraj katastrofu jednoducho vymysleli, a aj keby nejaká náhodou bola, tak s ich firmou nesúvisí, ryby v Tise totiž pomreli vinou podchladenia.

Nepodceniť silu rieky

Pre Maďarsko je na celej veci najdôležitejšie, že ako nikdy predtým sa odhalila ekologická bezbrannosť krajiny. Maďarsko leží geograficky na dne Karpatskej kotliny, akéhosi veľkého bazéna otvoreného na juh. Väčšina pretekajúcich riek pramení v okolitých štátoch, predovšetkým na Slovensku, v Rumunsku a na Ukrajine. Zvlášť posledné dve krajiny si už len pre svoju ekonomickú situáciu s ochranou prírody hlavu príliš nelámu. Rumunsko je posiate krachujúcimi továrňami a baňami, ktoré sú obklopené spleťou mizerne zaistených a často zabudnutých hald a nádrží s odpadmi.

Kyanid ešte len plynul Tisou, keď maďarský premiér Viktor Orbán povedal, že jeho vláda chce uzavrieť so všetkými susedmi zmluvy o spoločnom boji proti ekologickým katastrofám. Zmluvy by podľa Orbána mali obsahovať aj pasáž o náhrade spôsobených škôd. Lenže azda práve pre túto pasáž sa Rumunsko už niekoľko rokov uzavretiu podobnej zmluvy bráni. Na druhej strane je samotné Rumunsko možno rovnako bezbranné voči tým niekoľkým málo zahraničným investorom,

ktorých na svojom území vôbec má. To by mohla vyjadrovať aj výška prvej pokuty, ktorú už rumunské úrady firme Aurul za kyanid vymerali: v ekvivalente približne 8000 slovenských korún. Po sérii tragických správ aj nejaké radostnejšie. Potvrdilo sa napríklad, že agresívny jed aj vďaka včasným krokom prakticky úplne minul mŕtve ramená rieky aj veľkú vodnú nádrž Kisköre, ktorá je najvýznamnejším turistickým a rybárskym centrom povodia Tisy a dnes je považovaná takmer za druhý Balaton. Ryby z týchto miest pomôžu postupne obnoviť život v hlavnom toku. Zatiaľ ich tam však nemožno pustiť – po zničení planktónu a drobných živočíchov by pomreli hladom. „Nesmieme podceniť životnú silu našej Tisy,“ podotýka čerstvo vymenovaný vládny splnomocnenec János Göncz, sám potomok mnohých generácií tamojších rybárov.